

Sebastian Drabik

Kraków

ORCID 0000-0003-4141-8473

Obraz „wroga” na zajęciach szkolenia partyjnego w okresie stalinowskim (1948–1956)

The Image of the ‘Enemy’ in Party Training Sessions during the Stalinist Period (1948–1956)

STRESZCZENIE: Szkolenie partyjne w okresie 1948–1956 było jednym z najważniejszych instrumentów indoktrynacji ideologicznej członków PZPR. Szczególne znaczenie miał obraz „wroga” przekazywany w czasie zajęć szkoleniowych. O tym, kto lub co jest wrogiem, decydowały władze partii. Opierano się na wzorach sowieckich, a zwłaszcza na treściach zawartych w *Historii Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)*. Krótki kurs autorstwa Józefa Stalina. W związku z tym za wrogów „władzy ludowej” i partii uważano zarówno indywidualnych przeciwników politycznych, jak i całe grupy społeczne (duchowieństwo, zamożniejsi chłopi, bogaci mieszczaństwo itp.). Starano się zdehumanizować przeciwników partii komunistycznej i posługiwano się w tym celu partyjną nowomową. Choć nominalnie szkoleniem objęto większość członków PZPR, to jego poziom i stan organizacyjny pozostawały na niskim poziomie. Propagowanie koncepcji „wroga” służyło utrwaleniu władzy komunistycznej. W 1956 r. zmieniły się pewne elementy szkolenia, ale nadal koncepcja „wroga” odgrywała ważną rolę.

SŁOWA KLUCZOWE: szkolenie partyjne, PZPR, Stalin, WKP(b), indoktrynacja ideologiczna, komunizm, partyjna nowomowa

ABSTRACT: Party training between 1948 and 1956 was one of the most important instruments of ideological indoctrination for members of the Polish United Workers’ Party (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*, PZPR). The image of the ‘enemy’ conveyed

during these sessions held particular significance. The party authorities determined who or what was regarded as hostile. This was based on Soviet models, in particular on the content of *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks): Short Course* by Joseph Stalin. As a result, both individual political opponents and entire social groups (the clergy, wealthier peasants, townspeople, etc.) were regarded as enemies of the 'people's power' and the party. Efforts were made to dehumanize opponents of the Communist Party, and party 'newspeak' was used for this purpose. Although, in theory, most members of the Polish United Workers' Party (PZPR) were covered by the training, its intellectual level and organizational quality remained low. The promotion of the concept of the 'enemy' served to consolidate Communist power. In 1956, certain elements of the training changed, yet the concept of the 'enemy' continued to play an important role.

KEYWORDS: party training, Polish United Workers' Party (PZPR), Stalin, All-Union Communist Party (Bolsheviks), ideological indoctrination, communism, party newspeak

Podstawy ideologiczne

W latach 1948–1956 ideologia była jednym z najważniejszych instrumentów wpływania na społeczeństwo, narzędziem, którym Polska Zjednoczona Partia Robotnicza posługiwała się w celu wykreowania „nowego człowieka”. Szczególnie ważne było kształtowanie światopoglądu członków i kandydatów na członków partii, czemu służyć miało szkolenie partyjne. Zagadnienie to, podobnie jak i inne elementy propagandy i ideologii PZPR w okresie stalinowskim, było przedmiotem zainteresowania licznych historyków¹. Jeśli

¹ H. Arendt, *Korzenie totalitaryzmu*, Warszawa 2021; K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Paryż 1986; eadem, *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1948–1956*, Londyn 1993; J. Eisler, *Czterdzieści pięć lat, które wstrząsnęły Polską. Historia polityczna 1944–1989*, Warszawa 2018; A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 2005; idem, *Trzy twarze Józefa Świątły. Przyczynek do historii komunizmu w Polsce*, Warszawa 2009; A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003; A.L. Sowa, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011; R. Terlecki, *Polska w niewoli 1945–1989. Historia sowieckiej kolonii*, Kraków 2015; *Kierownictwo PZPR w czasie kryzysów 1956, 1970, 1980*, red. J. Eisler, A. Friszke, D. Stola, Warszawa 2000; *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003; A. Dudek, Z. Zblewski, *Utopia nad Wisłą. Historia Peerelu*, Warszawa 2024; *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, red. M. Kula, Warszawa 2001; P. Machcewicz, *Polski rok 1956*, Warszawa 1993; N. Iwanow, *Komunizm po polsku. Historia komunizacji Polski widziana z Kremla*, Kraków 2017; J. Karpiński, *Słownik. Polska, komunizm*,

chodzi o badaczy sprzed 1989 r., którzy poruszali tematy związane z ideologią PZPR w okresie stalinowskim i obecnością w niej „wroga”, to można wymienić Adolfa Dobieszewskiego, Janusza Gołębiewskiego, Benona Dymka, Norberta Kołomejczyka i Zenobiusza Kozika².

Problematyka dotycząca „wroga” w ideologii komunistycznej jest bardzo szeroka i nadal wymaga pogłębionych studiów i analiz. Doceniając dotychczasowy dorobek, warto wspomnieć pracę Krystyny Trembickiej³ – publikację o fundamentalnym znaczeniu dla tematu. Mechanizm kształtowania „wroga” wewnątrz partii komunistycznej omawia w swej monografii poświęconej walce o władzę w PZPR na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych

opozycja, Londyn 1985; *idem*, *Ustrój komunistyczny w Polsce*, Londyn 1985; *idem*, *Wykres gorączki. Polska pod rządami komunistycznymi*, Lublin 2001; M. Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm – nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001; *Propaganda PRL. Wybrane problemy*, red. P. Semków, Gdańsk 2004; M. Głowiński, *Nowomowa po polsku*, Warszawa 1990; K. Dąbek, *PZPR – retrospektywny portret własny*, Warszawa 2006; I. Main, *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944–1989)*, Warszawa 2004; *Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa 2016; *Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*, red. K. Rokicki, R. Spalek, Warszawa, 2011; R. Spalek, *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa–Poznań 2014; *Więcej niż partia. PZPR a polityka, gospodarka i społeczeństwo 1948–1990*, red. A. Dziuba, B. Tracz, Katowice–Warszawa 2017; D. Krysiak, *Kreowanie powojennego mitu „pionierskiego” Polskiej Partii Robotniczej na Warmii i Mazurach w okresie PRL na przykładzie wspomnień działaczy partyjnych* [w:] *Więcej niż partia...*, s. 319–332; B. Piecha-van Schagen, „Dzień Górnika” i „Dzień Hutnika”. Uroczystości branżowe w przemyśle ciężkim jako rytuały zastępcze świąt religijnych [w:] *Więcej niż partia...*, s. 333–347; S. Ligarski, *Cywilizacja komunizmu. Odmiana nadwiślańska 1944–1956*, Warszawa 2016; *Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, red. M. Kula, Warszawa 2001; A. Zinowiew, *Homo sovieticus*, tłum. S. Deja, Warszawa 1987; J. Chodor, *Instytucjonalizacja kłamstwa. Propaganda komunistyczna w Polsce w pierwszych latach władzy ludowej*, „Ratio et Fides” 1995, nr 2, s. 53–58; S. Drabik, *PPR i propaganda „wyzwolenia” na przykładzie woj. krakowskiego w latach 1945–1948* [w:] 8 maja 1945. *Polska perspektywa*, red. T. Bereza, P. Chmielowiec, P. Fornal, Rzeszów–Warszawa 2023, s. 167–186; W. Węglewicz, *Chór Aleksandrowa jako narzędzie propagandy sowieckiej (na przykładzie tournée po Polsce w latach 1946 i 1951)*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2023, nr 12, s. 36–53; P. Oseka, *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007; M. Jastrząb, *Mozolna budowa absurdu. Działalność Wydziału Propagandy Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR 1949–1953*, Warszawa 1999; M. Czyżniewski, *Propaganda polityczna władzy ludowej w Polsce 1944–1956*, Toruń 2006; R. Kupiecki, *Natchnienie milionów. Kult Józefa Stalina w Polsce 1944–1956*, Warszawa 1992; M. Mazur, *O człowieku tendencyjnym... Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, Lublin 2009; T. Krok, *Sprawa siatki wywiadowczej Napoleona Idzikowskiego (1954–1955) w propagandowym reportażu Wandy Odolskiej „Ostrowiecki proces”*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2023, nr 12, s. 54–86; J. Kuisz, *Propaganda bezprawia. O „popularyzowaniu prawa” w pierwszych latach Polski Ludowej*, Warszawa 2020.

² A. Dobieszewski, J. Gołębiewski, *PZPR 1948–1978*, Warszawa 1978; B. Dymek, *Z dziejów PZPR w latach 1956–1970*, Warszawa 1987; *idem*, *PZPR 1948–1954*, Warszawa 1989; N. Kołomejczyk, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza 1948–1986*, Warszawa 1988; Z. Kozik, *PZPR w latach 1954–1957*, Warszawa 1982.

³ K. Trembicka, *Wrogowie w myśli politycznej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Lublin 2013.

Robert Spalek⁴. W niniejszym opracowaniu skupimy się na koncepcji „wroga” prezentowanej podczas zajęć szkolenia partyjnego PZPR w latach 1948–1956.

Szkolenie partyjne już od momentu powstania PZPR było dla władz partii jednym z najważniejszych czynników decydujących o kształcie tej organizacji. Pod koniec czerwca 1949 r. Sekretariat KC przyjął uchwałę dotyczącą sieci ośrodków szkolenia partyjnego⁵.

Podobnie jak w innych dziedzinach życia politycznego, także w tej kwestii wzorowano się na Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików), od 1952 r. noszącej nazwę Komunistyczna Partia Związku Sowieckiego. Jednym z najważniejszych podręczników szkolenia ideologicznego była *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Krótki kurs* autorstwa samego Józefa Stalina. Już we wstępie do tej książki wyraźnie określono, kogo członkowie WKP(b) powinni traktować jako wroga partii bolszewickiej. Warto dokładniej przyjrzeć się zawartej tam klasyfikacji, ponieważ była ona stosowana przez wszystkie partie komunistyczne, zarówno te, które zdobyły władzę, jak i te, którym się to nie udało.

Sowiecki dyktator pisał:

WKP(b) rosła i potężniała w zasadniczej walce z partiami drobnomieszczańskimi wewnątrz ruchu robotniczego – z eserowcami (a jeszcze wcześniej z ich poprzednikami – narodnikami), z mieńszewikami, anarchistami, nacjonalistami burżuazyjnymi wszelkiej maści, wewnątrz zaś partii – z mieńszewickimi, oportunistycznymi prądami – trockistami, bucharynowcami, odchyleńcami nacjonalistycznymi i innymi grupami antylenińskimi. WKP(b) potężniała i hartowała się w rewolucyjnej walce z wszelkimi wrogami klasy robotniczej, z wszelkimi wrogami mas pracujących – obszarnikami, kapitalistami, kufakami, szkodnikami, szpiegami, z wszelkimi najmitami otoczenia kapitalistycznego⁶.

Koncepcja wroga, który zagraża partii i rewolucji, była jednym z najważniejszych elementów komunistycznej doktryny, stanowiła wręcz jej fundament. Stalin nie tylko zdefiniował owego „wroga” i przedstawił schemat walki z nim, lecz był także kreatorem partyjnej nowomowy, która na długie lata przyjęła

⁴ R. Spalek, *Komuniści przeciwko komunistom...*

⁵ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie (dalej KC PZPR), Sekretariat, VII/2, Protokół posiedzenia Sekretariatu KC PZPR z 28 VI 1949 r., k. 331–332.

⁶ *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Krótki kurs*, Moskwa 1939, s. 3–4.

się w ruchu komunistycznym. Prawie w każdym rozdziale *Krótkiego kursu* pojawiała się odniesienie do sił zagrażających partii bolszewickiej, państwu sowieckiemu i pomyślności robotników i chłopów (oczywiście według kryteriów ustalonych przez partię). Już we fragmencie opisującym okres bezpośrednio po przewrocie bolszewickim siły te charakteryzowano w sposób następujący (pokazując przy tej okazji, jak za pomocą nowego języka można kreować rzeczywistość):

Władza Sowiecka zdołała w ciągu pierwszej połowy 1918 roku zburzyć potęgę gospodarczą burżuazji, ześrodkować w swych rękach decydujące pozycje gospodarstwa narodowego (fabryki, banki, koleje, handel wewnętrzny, flotę handlową itp.), zdruzgotać burżuazyjny aparat władzy państwowej i zwycięsko zlikwidować pierwsze kontrrewolucyjne próby obalenia Władzy Sowieckiej [...] W gospodarstwie kraju przeważały elementy drobnomieszczańskie. Miliony drobnych właścicieli w mieście i na wsi tworzyły podatny grunt dla rozwoju kapitalizmu [...]. Na wsi wrzała w tym czasie walka biedoty z kułactwem. Kułacy zdobywali przewagę i zagarniali ziemię odebraną obszarnikom. Biedocie potrzebna była pomoc [...]. Partia wysunęła zadanie – rozgromienie kontrrewolucyjnego kułactwa. W celu zorganizowania biedoty i skutecznej walki z kułactwem, które posiadało nadwyżki zbożowe, zorganizowano pochód robotników na wieś⁷.

Można powiedzieć, że była to gotowa formułka propagandowa: „wrogami” są ci, którzy sprzeciwiają się partii i rewolucji, z definicji będącej dla „ludu pracującego” najlepszym rozwiązaniem. Także zestaw „sił wrogich” – burżuazji, obszarników, drobnomieszczaństwa i kułaków – był później wykorzystywany przez inne partie komunistyczne, w tym przez PZPR. Od początku było także oczywiste, że wrogowie partii komunistycznej powinni zostać całkowicie zniszczeni, bo tylko wtedy będzie można budować „socjalistyczny raj”.

W rozdziale poświęconym pierwszej połowie lat trzydziestych tak opisywano okres przymusowej kolektywizacji w Związku Sowieckim, związany z brutalnymi represjami wobec milionów chłopów: „Likwidacja kułactwa jako najliczniejszej klasy wyzyskiwaczy i przejście podstawowych mas chłopstwa na drogę kołchozów doprowadziły do wytrzebień ostatnich źródeł kapitalizmu w kraju, do zupełnego zwycięstwa socjalizmu w rolnictwie, do

⁷ *Ibidem*, s. 237–239.

ostatecznego utrwalenia Władzy Radzieckiej na wsi”⁸. Było to zastosowanie w praktyce zasady, że cel uświęca środki. Władza komunistyczna wie lepiej od robotników i chłopów, co jest dla nich lepsze. Dlatego może korzystać ze wszelkich środków, w tym z masowych zsyłek, wysyłania do więzień i łagrow, konfiskaty mienia, a nawet fizycznej likwidacji swych przeciwników, bo robi to dla dobra „ludu pracującego”.

Warto zaznaczyć, że skład personalny wrogich sił zmieniał się w zależności od aktualnych potrzeb politycznych kierownictwa WKP(b)/KPZS, a w praktyce decydował o nim sam Stalin. Ten, kogo uznał on za swego przeciwnika politycznego, od razu stawał się „wrogiem” partii, państwa i społeczeństwa. Przywódca był ostateczną instancją rozstrzygającą o losach milionów ludzi, od jego wyroku nie było już odwołania. W podstawowym podręczniku szkolenia partyjnego o siłach „wrogich” w pierwszym okresie po zdobyciu przez bolszewików władzy pisano:

Wrogowie bolszewizmu – antypartyjne żywioły w szeregach WKP(b) – w przeciągu całego tego okresu prowadzili zaciekłą walkę przeciwko partii leninowskiej. Na czele tych antypartyjnych żywiołów stał Trocki. Jego pomocnikami w tej walce byli Kamieniew, Zinowiew, Bucharin [...]. W rzeczywistości trockiści usiłowali stworzyć w ZSRR polityczną organizację nowej burżuazji, inną partię – partię odbudowy kapitalizmu. Partia zespoliła się pod leninowskim sztandarem wokół swego leninowskiego Komitetu Centralnego, wokół tow. Stalina i zadała klęskę zarówno trockistom, jak ich nowym przyjaciółom w Leningradzie – nowej opozycji Zinowiewa-Kamieniewa”⁹.

Oznaczało to, że wrogie siły może pokonać tylko partia komunistyczna skupiona wokół swego przywódcy (który według tej koncepcji miał monopol na prawdę i był jedynym uprawnionym do interpretowania pism i spuścizny Lenina). Oczywiście dotyczyło to także całych środowisk i grup społecznych. To partia i jej wódcy były źródłami prawa, kto się im sprzeciwiał, sam stawał się się poza nawiasem społeczeństwa.

W stalinowskim państwie za niebezpiecznych wrogów ustroju i dobrobytu „ludu pracującego” uchodzili kułacy (zamożni chłopci), duchowieństwo wszystkich wyznań, dawni właściciele ziemscy, dyrektorzy kapitalistycznych przedsiębiorstw itp. Choć partia miała władzę absolutną, wróg nadal był bardzo

⁸ *Ibidem*, s. 356.

⁹ *Ibidem*, s. 302.

silny i trzeba go było tropić, demaskować i niszczyć. W drugiej połowie lat dwudziestych Stalin tak opisywał głównych wrogów partii i państwa sowieckiego:

Wraz z pochodem naprzód po drodze socjalizmu zaostrzała się walka klasowa we wnętrzu kraju i zaostrzała się walka w łonie partii. Najważniejszy wynik tej walki – to zgniecenie oporu kułactwa, zdemaskowanie kapitulankiego bloku trockistowsko-zinowiewskiego jako bloku antysowieckiego, zdemaskowanie prawicowych kapitulantów jako agentury kułackiej, wypędzenie trockistów z partii, uznanie poglądów trockistów i prawicowych oportunistów za niedające się pogodzić z przynależnością do WKP(b). Trockiści, pokonani przez partię bolszewicką pod względem ideologicznym, utracili wszelki grunt w klasie robotniczej i przestali być prądem politycznym, przekształcając się w wyzutą z zasad karierowiczowską klikę oszustów politycznych, w bandę dwulicowców politycznych¹⁰.

W innym miejscu *Krótkiego kursu* znajdziemy taki opis tych, którzy przeskadzali w „budownictwie socjalizmu” w ZSRS:

Otoczenie kapitalistyczne, dążąc do osłabienia i zniszczenia potęgi ZSRR, wzmacnia swą „robotę” koło organizowania wewnątrz ZSRR band morderców, szkodników i szpiegów [...] W postaci trockistów, zinowiewowców zdobył sobie faszyzm wiernych sługusów, uciekających się do szpiegostwa, szkodnictwa, terroru i dywersji, gotowych zadać klęskę ZSRR – w imię przywrócenia kapitalizmu. Władza Radziecka mocną ręką karze tych wyrzutków społeczeństwa i bezlitośnie rozprawia się z nimi jako z wrogami ludu i zdrajcami ojczyzny”¹¹.

Warto zwrócić uwagę na pejoratywne, bardzo obelżywe słowa, jakimi w okresie rządów Stalina określano wrogów partii. Chodziło o pozbawienie ich wszelkiej godności, odarcie z uczuć i innych cech stanowiących istotę człowieczeństwa, co miało służyć uzasadnieniu represji stosowanych wobec wrogów Stalina i WKP(b).

Jeszcze dosadniej określono „wrogów” w ostatniej części *Krótkiego kursu*:

1937 rok ujawnił nowe fakty o zbrodniarzach z bandy bucharynowsko-trockistowskiej. [...] bucharynowcy i trockiści, jak się okazuje, dawno już stanowili jedną wspólną bandę

¹⁰ *Ibidem*, s. 324.

¹¹ *Ibidem*, s. 357.

wrogów ludu w postaci „bloku prawicowo-trockistowskiego”. Procesy sądowe wykazały, że te wyrzutki społeczeństwa razem z wrogami ludu – Trockim, Zinowiewem i Kamieniewem – już od pierwszych dni Październikowej Rewolucji Socjalistycznej należały do spisku przeciw Leninowi, przeciw partii, przeciw Państwu Radzieckiemu [...] Procesy sądowe ujawniły, że zbrodniarze trockistowsko-bucharinowscy, wykonując wolę swych rozkazodawców – burżuazyjnych szpiegowskich wywiadów państw obcych, mieli na celu zburzenie partii i państwa radzieckiego [...]. Te karty białogwardyjskie, których siłę można byłoby porównać chyba tylko z siłą nędznego robaka, jak widać, uważały siebie – rzecz godna śmiechu – za gospodarzy kraju. [...] Te karty białogwardyjskie zapomniały, że gospodarzem Kraju Radzieckiego jest Lud Radziecki, a panowie rykowowie, bucharynowie, zinowiewowie, kamieniewowie, są tylko czasowo na służbie państwa, które w każdej chwili może ich wyrzucić ze swych kancelarii, jak nikomu niepotrzebne śmiecie. Te nędzne sługusy faszystów zapomniały, że wystarczy, by Lud Radziecki poruszył palcem, żeby nie zostało po nich ani śladu. Sąd radziecki skazał bucharynowsko-trockistowskich wyrzutków społeczeństwa na rozstrzelanie. Komisariat Ludowy Spraw Wewnętrznych wyrok wykonał. Lud Radziecki powitał z uznaniem rozgromienie bandy bucharynowsko-trockistowskiej i przeszedł nad tym do porządku dziennego¹².

W cytowanym materiale widać wyraźnie, jak określano wrogów partii komunistycznej i jakie zabiegi językowe stosowano. Wszystkie obraźliwe epitety służyły deprecjacji wrogów i ich dehumanizacji w oczach opinii publicznej. Odmawiano im jakiegokolwiek prawa do obrony i arbitralnie uznano za zagrożenie, które trzeba bezwzględnie wyeliminować. Neologizmy utworzone od ich nazwisk miały być synonimem tego, co najgorsze i godne jedynie pogardy, same nazwiska zapisano małą literą. W późniejszym okresie analogicznie postępowały inne partie komunistyczne, które także starały się pozbawić przeciwników politycznych i ideologicznych wszelkiego autorytetu, a nawet godności osobistej. Podobnego słownictwa PPR, a potem PZPR używała np. wobec członków podziemia antykomunistycznego i innych grup i środowisk uznanych za wroga wobec partii i propagowanej przez nią ideologii marksizmu-leninizmu.

Szkolenie partyjne w całości opierało się na wzorach zaczerpniętych ze Związku Sowieckiego, zarówno jeśli chodzi o sprawy organizacyjne, jak i o treści przekazywane na zajęciach. Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych w PPR, a następnie w PZPR za „wroga” uważano szeroko rozu-

¹² *Ibidem*, s. 375–376.

mianą reakcję wewnątrz kraju, która miała służyć interesom imperializmu amerykańskiego i angielskiego. W jednej z broszur z partyjnymi materiałami szkoleniowymi czytamy:

Walka toczy się przeciwko siłom reakcji. Przeprowadzone reformy społeczne, tj. wywłaszczenie obszarników i wielkich kapitalistów, zniszczyły podstawową bazę ekonomiczną, z której wyrastała siła reakcji. Lecz przez te reformy reakcja nie została jeszcze zupełnie zniszczona. Pozostała ona jeszcze jako warstwa społeczna. Co ważniejsze, ideologia jej nie została jeszcze całkowicie przewyżczona w świadomości mas pracujących. Sprzymierzeńcem reakcji rodzimej jest międzynarodowy imperializm, szczególnie amerykański¹³.

Już w statucie PZPR przyjętym na zjeździe „zjednoczeniowym” PPR i PPS w grudniu 1948 r. zaznaczono, że nowa partia toczy walkę o „złamanie oporu sił kapitalistycznych wspieranych przez obcy imperializm, o zbudowanie socjalizmu”¹⁴. Znamienne jest, że nawet w najważniejszym akcie ustawodawczym z tego okresu, czyli w Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 r., w art. 3 ust. 4 znalazło się sformułowanie: „Polska Rzeczpospolita Ludowa [...] ogranicza, wypiera i likwiduje klasy społeczne żyjące z wyzysku robotników i chłopów”¹⁵. Oznaczało to, że również państwo i jego agendy stały się narzędziami do zwalczania „wroga klasowego”, którego definiowano zgodnie z ideologią PZPR opartą na stalinowskiej wersji marksizmu.

Koncepcja „wroga” w PZPR

Jak już wspomniano, jednym z najważniejszych elementów szkolenia partyjnego była koncepcja „wroga”, która została zapożyczona z realiów sowieckich. Wiązała się ona ze stalinowskim sloganem o „zaostreniu walki klasowej w miarę budowy socjalizmu”. Władza komunistyczna potrzebowała wroga, ponieważ wszelkie swoje niepowodzenia zawsze przypisywała wrogim i „anty ludowym” siłom. W uchwałach i instrukcjach dotyczących szkolenia partyjnego opracowywanych przez centralne władze PZPR od początku wy-

¹³ *Partia – czołowy oddział klasy robotniczej i narodu*, Warszawa 1948 („Biblioteka Szkolenia Partyjnego”, nr 5), s. 2.

¹⁴ *Statut PZPR*, Warszawa 1950, s. 4.

¹⁵ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., DzU 1952, nr 33, poz. 22.

rażnie podkreślano, jakie grupy i środowiska były w danym momencie najgroźniejszymi wrogami. Obowiązywał swoisty „kanon” opisu tych środowisk, które zawsze stanowiły zagrożenie dla władzy komunistycznej. Najważniejsi wrogowie to imperialiści, dawne klasy posiadające, kułacy, „reakcyjny kler”, członkowie „burżuazyjnych” partii politycznych, sabotażyści, „szkodnicy gospodarczy”, szpierzy itp.

W opisach „wrogiej” działalności szeroko posługiwano się nowomową i tworzone neologizmy – na wzór rozwiązań przyjętych w WKP(b)/KPZS, pojawiały się też jednak nowe „wrogie elementy”, charakterystyczne dla Polski. Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych był to przede wszystkim odwołany I sekretarz KC PPR Władysław Gomułka, a także jego współpracownicy oraz dawni działacze PPS-WRN. Gomułka został pozbawiony stanowiska podczas Plenum KC PPR na przełomie sierpnia i września 1948 r., a podczas III Plenum KC PZPR (11–13 listopada 1949 r.) usunięto go z KC (wraz ze współpracownikami Marianem Spychalskim i Zenonem Kliszka), pozbawiono członkostwa w partii i aresztowano (1951 r.). Głównym zarzutem ideologicznym, jaki mu postawiono, było „prawicowo-nacjonalistyczne odchylenie” – kalka sformułowania używanego w *Krótkim kursie* w stosunku do osobistych przeciwników Stalina. Ówczesne kierownictwo PZPR z Bolesławem Bierutem, Jakubem Bermanem i Hilarym Mincem na czele wykorzystało stalinowski schemat propagandowy i ideologiczny do uzasadnienia rozprawy z przeciwnikami politycznymi. W trakcie szkolenia partyjnego posługiwano się więc takimi określeniami, jak gomułkowszczyzna czy spychalszczyzna, które stanowiły „twórcze” rozwinięcie motywów znanych ze stalinowskiej propagandy. W przesłanych do wojewódzkich organizacji partyjnych jesienią 1951 r. metodycznych wytycznych do zajęć, zatytułowanych „PZPR – kierownicza siła Polski Ludowej”, można znaleźć następujący fragment:

Wyjaśnijcie, że gdy po dyskusji podjęta została przez większość uchwała, wykonanie tej uchwały obowiązuje również tych, którzy za nią nie wypowiadali się. W przeciwnym razie doprowadziłoby to do powstania w łonie partii odrębnych grup, które by osłabiły partię i zagrażały jej istnieniu. Podkreście słuszność linii naszej partii opartej o naukę marksizmu-leninizmu, i doświadczenia, i pomoc WKP(b) i wskażcie, że każde zboczenie od tej linii, utworzenie grup czy frakcji podważa jedność i siłę partii i stwarza grunt dla dywersji wroga. Możecie w tym miejscu odczytać cytaty Stalina (broшура str. 21) i wskazać, że bezwzględna walka naszej partii z gomułkowszczyzną uratowała

Obraz „wroga” na zajęciach szkolenia partyjnego...

nas od tragicznego losu narodów Jugosławii, które klika titowska zaprowadziła pod but imperializmu amerykańskiego¹⁶.

Zasadnicza myśl zawarta w powyższym cytacie – że podjęte przez władze partyjne uchwały i decyzje nie podlegają już dyskusji – obowiązywała do 1956 r., zachodziły natomiast oczywiście zmiany w treści szkoleń oraz w składzie „wrogów”. Po zgonie Stalina i upadku Berii (1953 r.) w PZPR, podobnie jak w innych partiach satelickich, podczas szkoleń partyjnych zaczęto kłaść większy nacisk na zwalczanie nadużyć w aparacie bezpieczeństwa. Trend ten jeszcze się umocnił na przełomie 1954 i 1955 r., po kryzysie związanym z koniecznością likwidacji MBP. Z czasem złagodzano także ataki na Titę (zmiana polityki ZSRS wobec Jugosławii), gdyż szkolenia partyjne w PZPR zawsze wzorowały się na tych przeprowadzanych przez partię w Związku Sowieckim.

W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych zmieniały się formy organizacyjne szkoleń. W uchwale BP KC PZPR z października 1950 r. możemy przeczytać:

Wciąż jeszcze zdarzają się wypadki ideologicznych i politycznych wypaczeń o charakterze socjaldemokratycznym i gomułkowskim, które nie były w porę dostrzegane i likwidowane, przede wszystkim dlatego, że organizacje partyjne nie zajmowały się dostatecznie treścią zajęć w sieci masowego szkolenia i nie wykazywały w tym zakresie niezbędnej czujności. Wypaczenia te występowały zwłaszcza w zajęciach omawiających historię polskiego ruchu robotniczego. Przejawiały się one np. w usiłowaniach wybielania roli PPS w Polsce przedwrześniowej, w próbach negowania antynarodowej kontrrewolucyjnej roli Piłsudskiego, w stawianiu na jednej płaszczyźnie błędów SDKPił i ugodowej, nacjonalistycznej polityki prawicy PPS itp. Szczególnie niebezpieczne, nie wszędzie napotykające [...] należyty odpór ze strony organizacji partyjnych, było głoszenie przez niektórych wykładowców w zamaskowanej formie starych prawicowo-pepeesowskich i gomułkowskich „teoryjek” o odrębnej drodze rozwoju Polski Ludowej do socjalizmu¹⁷.

¹⁶ Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (dalej AP ZG), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Zielonej Górze (dalej KW PZPR), 1174, Szkolenie partyjne, uchwały, instrukcje i wytyczne KC PZPR 1949–1975, Wskazówki metodyczne do II części tematu: „PZPR – kierownicza siła Polski Ludowej” według tekstu pogadarek radiowych, [październik 1951 r.], k. 81–86.

¹⁷ AAN, KC PZPR, Biuro Polityczne, V/60, Uchwała Biura Politycznego w sprawie zadań partii w dziedzinie masowego szkolenia partyjnego w roku szkolnym 1950/1951, Warszawa, październik 1950 r., k. 180–190.

W dalszej części uchwały wyraźnie podkreślono, że „centralnym zagadnieniem podniesienia całokształtu pracy szkoleniowej w obecnych warunkach staje się walka o jakość szkolenia, o zapewnienie właściwego poziomu ideowo-politycznego zajęć, a w szczególności podjęcie wzmożonej walki z niewykarczowanymi jeszcze przejawami prawicowo-pepeesowskich poglądów, a także z nieprzewyższonymi do końca pozostałościami gomulkowskiżczyzny”¹⁸.

Szczegóły dotyczące „wroga” i jego działań ewoluowały w zależności od aktualnych potrzeb i interesów politycznych władz KPZS i PZPR. Dobrym tego przykładem jest stosunek do Tity. Wiosną 1948 r., kiedy nasilił się spór między Belgradem a Moskwą, przywódca komunistycznej Jugosławii stał się wrogiem numer jeden dla wszystkich partii satelickich wobec Kremla. Z czasem to się zmieniło. W zależności od propagandowych potrzeb wrogiem mogła być też stonka ziemniaczana i ci, co ją na rozkaz „imperialistów” na Polskę zrzucili. Bardzo ważnym frontem walki ideologicznej była wieś, której według partyjnych ideologów stale miał zagrażać kułak.

Charakterystyczne jest to, że centralne organy PZPR bardzo często w swych uchwałach zajmowały się poziomem szkolenia partyjnego i jego tematyką. W uchwale Biura Organizacyjnego KC PZPR ze stycznia 1950 r. stwierdzono, że „podniesienie poziomu ideologicznego [...] jest rękojmnią uodpornienia szeregów partyjnych na nacisk wrogiej ideologii, uzbrojenia przeciw anty-leninowskim teoriom prawicowym, nacjonalistycznym i socjaldemokratycznym oraz próbom penetracji titoizmu i obcej agentury”¹⁹.

Za nadzór nad prawidłowym funkcjonowaniem szkolenia partyjnego i kontrolę przekazywanych w jego ramach treści odpowiadał Wydział Szkolenia Partyjnego KC PZPR, kwestie te były także przedmiotem bezpośredniego zainteresowania Sekretariatu i Biura Politycznego KC PZPR. Na początku lat pięćdziesiątych szkolenie partyjne było trzystopniowe. Pierwszy stopień obejmował zajęcia masowe dla członków PZPR i kandydatów i był oparty na deklaracji ideowej i statucie partii, drugi dotyczył aktywistów zakładowych i gminnych organizacji partyjnych i bazował na serii „Biblioteka Szkolenia Partyjnego”, wreszcie trzeci był skierowany do pracowników aparatu partyjnego oraz „kierowniczego aktywu państwowego, związkowego, gospodarczego itp.” i opierał się na *Krótkim kursie* oraz materiałach dotyczących historii ruchu

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, Uchwała Biura Organizacyjnego KC PZPR w sprawie zadań partii w dziedzinie rozszerzenia i podniesienia poziomu szkolenia partyjnego, Warszawa, styczeń 1950 r., k. 319–325.

robotniczego²⁰. Poza tym istniały szkoły partyjne przy komitetach wojewódzkich, powiatowych, miejskich, dzielnicowych i na szczeblu centralnym. Były też odrębne koła studiowania życiorysu Stalina.

W organizacji szkolenia partyjnego zachodziły zmiany. W 1953 r. istniały następujące formy szkolenia partyjnego: podstawowe kursy partyjne, szkoły polityczne, koła studiowania historii KPZS, wieczorowe uniwersytety marksizmu-leninizmu, wieczorowe szkoły partyjne, grupy samokształceniowe i wspomniane już koła studiowania życiorysu Stalina (które przeżywały zresztą wtedy apogeum swej aktywności)²¹. Odrębne miejsce zajmowała Centralna Szkoła Partyjna.

Władze centralne PZPR nie zawsze były zadowolone z poziomu szkolenia partyjnego. W uchwale KC z lipca 1952 r. podkreślano, że „niedostatecznie ofensywne i bojowe było przeciwdziałanie przejawom nacisku wrogiej ideologii, nacjonalizmu i klerykalizmu, próbom WNR-owskiej i PSL-owskiej dywersji”²². Szczególną uwagę zwracano na sposób przekazywania treści dotyczących „wroga” i sił go wspierających. Jeden z tematów szkolenia partyjnego na rok 1951/1952 brzmiał np. „Imperializm amerykański – wróg ludzkości”.

Jeśli chodzi o to, kto był największym zagrożeniem, to tu akcenty w poszczególnych latach rozkładały się różnie. Po śmierci Stalina na zajęciach szkoleniowych zaczęto mówić o „pokojowym współistnieniu” z kapitalistycznym Zachodem. W lipcu 1953 r. – po obaleniu i aresztowaniu w Moskwie Ławrientija Berii – Sekretariat Biura Organizacyjnego KC PZPR postanowił, że w organizacjach partyjnych i podczas szkoleń należy „prowadzić akcję wyjaśniającą, na czym polegała wroga działalność Berii”²³. Z czasem zaczęto nawet używać terminu „beriowszczyzna” na określenie działalności byłego szefa sowieckiego MSW, choć jeszcze kilka miesięcy wcześniej Sekretariat KC w sprawie „studiowania dokumentów poświęconych pamięci tow. Stalina” nakazywał, że „pracę propagandową i masowo-polityczną należy oprzeć na dokumentach poświęconych pamięci tow. Stalina: [...] przemówieniach tow. tow. Malenkowa, Berii i Mołotowa na uroczystości żałobnej w Moskwie”²⁴.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ AAN, KC PZPR, Sekretariat, VII/7, Wnioski w sprawie masowego szkolenia partyjnego na rok 1953/1954, Warszawa, lipiec 1953 r., k. 435–439.

²² AAN, KC PZPR, Sekretariat, V/22, Uchwała Sekretariatu KC PZPR w sprawie szkolenia partyjnego, Warszawa, lipiec 1952 r., k. 32–44.

²³ AAN, KC PZPR, Sekretariat, V/25, Protokół posiedzenia Sekretariatu Biura Organizacyjnego KC PZPR z 20 VII 1953 r., k. 168–170.

²⁴ AAN, KC PZPR, Sekretariat, VII/5, Uchwała Sekretariatu KC z 16 III 1953 r. w sprawie studiowania dokumentów poświęconych pamięci tow. Stalina, k. 469–470.

To pokazuje, że grupa osób uznanych za wrogów partii zależała nie tylko od aktualnych interesów politycznych Związku Sowieckiego, lecz także od rozgrywek personalnych na Kremlu. Na rodzimym podwórku sytuacja wyglądała podobnie – Józef Światło, były wicedyrektor X Departamentu MBP, po swej ucieczce na Zachód z dnia na dzień stał się dla partyjnej propagandy (głoszonej także podczas zajęć szkolenia partyjnego) „prowokatorem na usługach imperialistów”. Taka zmienność osób uznanych za wrogie była charakterystyczna dla całego bloku wschodniego.

Dla wykładowców kursów szkolenia partyjnego prowadzono specjalne seminaria, na których dokładnie określano, jakie treści powinni oni przekazywać podczas zajęć szeregowym członkom PZPR. W wytycznych z sierpnia 1950 r., wydanych w związku z akcją propagowania planu sześcioletniego, Wydział Szkolenia Partyjnego KC zalecał, by na zajęciach poświęconych „podstawowym kierunkom rozwoju [...] gospodarki rolnej” było omawiane m.in. „oparcie walki o przebudowę wsi o biedotę wiejską w sojuszu z średniorolnym chłopstwem przeciwko kapitalistom wiejskim”²⁵. Wiązało się to z szeroko propagowaną akcją kolektywizacji polskiego rolnictwa i przymusowym tworzeniem spółdzielni produkcyjnych, które – w myśl ideologicznych założeń – miały służyć polepszeniu dobrobytu ludności chłopskiej, w rzeczywistości zaś stanowiły realizację planu sowietyzacji polskiej wsi. Z kolei na zajęciach poświęconych warunkom realizacji planu sześcioletniego znalazł się punkt: „wzmoczenie czujności wobec wroga klasowego i nieprzejednanej walki dla złamania jego oporu”²⁶. W szczegółowych zaleceniach metodycznych dla prowadzących zajęcia podkreślono, jak ważne jest omówienie zagadnienia „wroga klasowego”. Wykładowca powinien był „dbać o upolitycznienie wykładów, wykazać, że realizacja Planu leży w najżywotniejszych interesach mas pracujących, że będzie on śmiertelnym ciosem dla klasy wyzyskiwaczy i dlatego należy się spodziewać wzrostu oporu wroga klasowego i prób sabotażu i dywersji z jego strony”, a także „mobilizować słuchaczy do czujności i aktywnego udziału w pokonywaniu trudności przy realizacji Planu”²⁷.

Centralne władze partii opracowywały nawet dokładne schematy referatów poświęconych szkoleniu partyjnemu, jakie miały być wygłaszane na zebraniach

²⁵ AP ZG, KW PZPR, 1174, Szkolenie partyjne, uchwały, instrukcje i wytyczne KC PZPR 1949–1975, Wytyczne Wydziału Szkolenia Partyjnego KC PZPR w sprawie przeprowadzenia pięciodniowych seminariów dla wykładowców kursów I stopnia w mieście, Warszawa, sierpień 1950 r., k. 17.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, k. 18.

podstawowych organizacji partyjnych. Także tam był obecny wątek „wroga klasowego”. W jednym z takich wzorcowych referatów z początku lat pięćdziesiątych konieczność walki z przeciwnikami partii i jej ideologii opisywano w taki sposób: „Każdy towarzysz winien demaskować i rozprawiać się z wrogią propagandą i plotką, ze spekulacją i dezorganizatorami rynku, z dywersją i sabotażem, za pomocą których wróg chce wywołać trudności, aby osłabić siły naszego państwa i zahamować nasz marsz naprzód”²⁸.

O tym, jak duże znaczenie BP i Sekretariat KC PZPR nadawały szkoleniu partyjnemu i poruszającym na nim treściom ideologicznym, świadczy kolejny fragment wzorcowego referatu: „Nasi towarzysze rozumieją coraz lepiej konieczność pracy nad sobą. Rozumieją, że członek partii bez uzbrojenia politycznego to jak żołnierz bez karabinu, i dlatego coraz bardziej garną się do szkolenia partyjnego, do książki i broszury, do studiowania historii WKP(b), tej bezcennej skarbnicy doświadczeń walki rewolucyjnej, walki o budownictwo socjalizmu”²⁹.

Charakterystyczne, że władze partii chciały w pełni kontrolować przekazywanie treści o „wrogu klasowym” nawet w najmniejszych organizacjach partyjnych, co wynikało wprost ze stosowanej w PZPR zasady tzw. centralizmu demokratycznego. Za główny problem związany z rozwojem szkolenia partyjnego uważano w Warszawie to, że instancje powiatowe i wojewódzkie „mało [...] wnikają w treść ideowo-polityczną szkolenia partyjnego i nie analizują sygnałów płynących z jego przebiegu”, duża zaś część komitetów powiatowych „zadowala się powierzchowną, formalno-statystyczną kontrolą szkolenia, bezkrytycznie przyjmuje informacje o jego stanie, liberalnie odnosi się do rażących braków i nie podejmuje operatywnych środków dla ich przezwyciężenia”³⁰. Szkolenie partyjne zawsze uważano za jeden z filarów polityki ideologicznej partii.

Stałym elementem szkolenia było także pokazywanie Związku Sowieckiego i jego działalności w pozytywnym świetle, co miało zapobiec przenikaniu z „wrogich” środowisk informacji o represyjnym charakterze ZSRS. W zamysle centralnych władz partii treści przekazywane podczas szkolenia miały neutralizować propagandę „wroga”.

²⁸ *Ibidem*, Referat POP w sprawie szkolenia, [wrzesień 1950 r.], k. 53–60.

²⁹ *Ibidem*, k. 55.

³⁰ AAN, KC PZPR, Sekretariat, V/22, Uchwała Sekretariatu KC PZPR w sprawie szkolenia partyjnego, Warszawa, lipiec 1952 r., k. 32–44.

W jednej z notatek dotyczących pracy partyjnej w Nowej Hucie pisano:

Za mało urozmaicona, żywa i konkretna jest propaganda mówiąca o pomocy i przyjaźni Związku Radzieckiego. Jest ona niekiedy splotona i nie stała się głównym, dominującym problemem propagandy o olbrzymiej i bezpośredniej pomocy ZSRR na Nowej Hucie, nie stała się jeszcze w dostatecznym stopniu propagandą, która potrafiłaby przekonywać siłą swojego wyrazu i stać się orężem w walce z propagandą wroga³¹.

Jak już wspomniano, na tematykę zajęć szkolenia partyjnego wpłynęły także zmiany polityczne w ZSRS wiosną 1953 r. oraz tzw. odwilż rozpoczynająca się w Polsce na przełomie 1954 i 1955 r. Wprawdzie w instrukcji KC dotyczącej szkolenia partyjnego w roku 1955/1956 nadal pojawia się odniesienie do „wroga”, jednak nie poświęca mu się już tyle uwagi, co we wcześniejszych dokumentach tego rodzaju. Poza tym po raz pierwszy pojawia się wzmianka, że w „socjalistycznym ustroju” mogą występować jakieś „niedociągnięcia”.

Wiele zajęć szkoleniowych cechuje mała ofensywność polityczna. Niedostatecznie uzbraja się uczestników szkolenia w argumentację przeciwko wrogim poglądom. Dość szeroko rozpowszechnioną słabością szkolenia jest lakiernictwo, omijanie tzw. drażliwych spraw, przemilczanie trudności w budownictwie socjalistycznym. Stąd też słaby jest wpływ wykładawców na kształtowanie postawy partyjnej uczestników szkolenia, wychowywanie ich na aktywnych działaczy partii, umiejących w oparciu o zdobytą wiedzę wyjaśniać ludziom zachodzące zjawiska społeczne i polityczne, biorących czynny udział w życiu organizacji partyjnych i w codziennej pracy agitacyjnej wśród mas³².

Władze partyjne zdawały sobie sprawę z tego, że w związku ze zmieniającą się sytuacją polityczną konieczne jest zmodyfikowanie treści przekazywanych podczas szkolenia. Uznano, że trzymanie się dotychczasowych schematów jest niewskazane. Konieczność odejścia od programu opartego na тезach stalinowskiej propagandy stała się jeszcze bardziej oczywista po XX Zjeździe KPZS w lutym 1956 r.

³¹ AAN, KC PZPR, Sekretariat, V/23, Notatka o pracy partyjnej na Kombinacie Nowa Huta, [listopad 1952 r.], k. 369–378.

³² AAN, KC PZPR, Sekretariat, V/31, Instrukcja KC PZPR w sprawie masowego szkolenia i samokształcenia partyjnego w roku 1955/1956, sierpień 1955, k. 205–216.

Ostatnia przed Październikiem '56 uchwała KC dotycząca szkolenia pochodzi z sierpnia tego roku. Już na wstępie zaznaczono, że „krytyczna ocena pracy ideologicznej i propagandowej, która znalazła wyraz w dyskusji po XX Zjeździe KPZR, oraz zadania sformułowane w uchwałach VII Plenum [...] partii wymagają od wszystkich instancji i organizacji partyjnych podjęcia niezbędnych środków dla dokonania radykalnych zmian w propagandzie marksizmu-leninizmu wśród członków partii i bezpartyjnych”³³. Oznaczało to konieczność zrewidowania ideologicznych tez propagowanych od drugiej połowy lat czterdziestych. Dokument był właściwie miazdzącą krytyką dotychczasowych metod i programów szkolenia partyjnego. Za główne źródło „wypaczeń” uznano „kult jednostki i jego następstwa”. Poza tym, jak pisano,

na procesie szkolenia partyjnego, na programach i podręcznikach ciążyła deklaratywność i ogólnikowość, upraszczanie wielu ważnych dla naszego życia problemów, a także lakiernictwo, przemilczanie trudności i błędów przy przedstawianiu naszego budownictwa i życia wewnątrzpartyjnego. Powodowało to poważny rozdzźwięk między głoszonymi i wyuczonymi na szkoleniu twierdzeniami teoretycznymi i deklaracjami a zjawiskami codziennego życia. Oderwaniu szkolenia od życia sprzyjały niewłaściwe proporcje między tematyką historyczną i aktualną w programach i materiałach szkoleniowych³⁴.

Kursy prowadzone przez organizacje partyjne charakteryzował „dogmatyzm w naświetlaniu teorii marksizmu-leninizmu”, nie uczono samodzielności myślenia, lecz opierano się jedynie na „suchych formułach, definicjach i cytatach”. Co zaskakujące, stwierdzono także, że taki sposób prowadzenia zajęć utrudniał dyskusję i „ścieranie się poglądów”. Było to zaprzeczeniem całej dotychczasowej filozofii szkolenia partyjnego, opartej na przekazywaniu określonych tez, które nie podlegały krytyce i musiały być przez uczestników szkolenia całkowicie i bezwarunkowo akceptowane. Uchwała sierpniowa, choć nie negowała, że ustrój kapitalistyczny jest nadal głównym wrogiem, to jednak zalecała, by „obiektywnie, w oparciu o naukową analizę naświetlać problemy ekonomiczne i polityczne współczesnego kapitalizmu, zwalczając uproszczenia i wulgaryzację, które dotychczas miały miejsce w [...] propagandzie, oraz

³³ AAN, KC PZPR, Sekretariat, V/46, Uchwała KC PZPR w sprawie marksistowsko-leninowskiego szkolenia i samokształcenia członków partii i bezpartyjnych, sierpień 1956 r., k. 65–78.

³⁴ *Ibidem*.

wykazując w oparciu o fakty wyższość ustroju socjalistycznego i perspektywę jego rozwoju”³⁵. Oznaczało to, że nawet o „wrogim” ustroju można już było mówić w sposób racjonalny, bez ideologicznego zacięcia. I choć Październik ’56 nie zakończył ideologicznej krucjaty PZPR przeciwko „wrogom”, to nie było już też powrotu do metod z okresu stalinowskiego.

Jeśli chodzi o recepcję szkoleń wśród członków i kandydatów PZPR w latach 1948–1956, trudno jest sformułować konkretne wnioski. Szeregowi członkowie partii traktowali swój udział w szkoleniu jako jeszcze jeden obowiązek. Nie prowadzono badań sondażowych dotyczących tego, jak odbierali oni treści przekazywane na zajęciach. Władze partyjne były zadowolone z tego, że po początkowych trudnościach udało się objąć szkoleniem ponad trzy czwarte członków i kandydatów PZPR. W 1954 r. KC PZPR skontrolował zajęcia dla przyszłych wykładowców szkolenia partyjnego w sześciu województwach i na ogół wyraził zadowolenie z ich poziomu³⁶. Władze centralne miały zastrzeżenia do tego, że nie wszędzie udało się znaleźć wykładowców, którzy wystarczająco krytycznie odnosili się do przedwojennej PPS. Zajęcia były mało atrakcyjne, ograniczały się zazwyczaj do uczenia się na pamięć formułek z podręczników szkolenia partyjnego przetłumaczonych z języka rosyjskiego. Poza tym w podstawowych organizacjach partyjnych nierzadko nie sprawdzano list obecności uczestników szkolenia ani nie prowadzono ankiet weryfikujących stopień recepcji treści szkoleniowych wśród członków PZPR. Można jednak zaryzykować hipotezę, że szeregowi członkowie PZPR w odróżnieniu od pracowników aparatu partyjnego traktowali udział w szkoleniach jako zło konieczne i nie wykazywali nadmiernego zainteresowania poruszaniem na nich zagadnieniami ideologicznymi.

Zakończenie

Szkolenie partyjne w okresie stalinowskim prowadzono w sposób zorganizowany i zdyscyplinowany. Władze partii starały się kontrolować, czy odbywało się ono zgodnie z wytycznymi i programem, a organizacje partyjne były rozliczane zarówno z jego jakości, jak i z liczby uczestników. Starano się o to, by na kursy szkoleniowe uczęszczali także bezpartyjni.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ S. Drabik, *Krakowska organizacja PZPR (1948–1990). Struktury, członkowie, działalność*, Kraków 2021, s. 270.

Jednym z najważniejszych elementów szkolenia była koncepcja wroga opracowana na wzór sowiecki. O tym, jakie osoby, grupy czy organizacje zostały uznane za „element wrogi”, decydowały centralne władze partyjne. W zależności od bieżącej polityki KPZS zmieniała się także „linia partyjna” PZPR i do stałego kanonu wrogów – takich jak imperialiści, pozostałości dawnych klas posiadających, kułacy czy „reakcyjny” kler – dołączali np. go-mułkowcy czy titoiści.

Partii bardzo zależało na tym, by poziom ideologiczny szeregowych członków był jak najwyższy i by zachowali oni „rewolucyjną czujność”. W trakcie szkolenia partyjnego używano rozbudowanej nowomowy. Tworzono neologizmy, którymi określano wrogów systemu komunistycznego. Wszelkie niepowodzenia przypisywano działalności sił wrogich. Do 1956 r. głębszych zmian w systemie szkolenia partyjnego nie przeprowadzano, dopiero przełom październikowy poskutkował pewnym przesunięciem akcentów.

Bibliografia

Źródła

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, V/22, V/23, V/25, V/31, V/46, V/60, VII/2, VII/5, VII/7.

Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Zielonej Górze, 1174.

Akty normatywne

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., DzU 1952, nr 33, poz. 22.

Opracowania

Arendt H., *Korzenie totalitaryzmu*, Warszawa 2021.

Centrum władzy w Polsce 1948–1970, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003.

Chodor J., *Instytucjonalizacja kłamstwa. Propaganda komunistyczna w Polsce w pierwszych latach władzy ludowej*, „Ratio et Fides” 1995, nr 2.

Czyżniewski M., *Propaganda polityczna władzy ludowej w Polsce 1944–1956*, Toruń 2006.

Dąbek K., *PZPR – retrospektywny portret własny*, Warszawa 2006.

Dobieszewski A., Gołębiowski J., *PZPR 1948–1978*, Warszawa 1978.

- Drabik S., *Krakowska organizacja PZPR (1948–1990). Struktury, członkowie, działalność*, Kraków 2021.
- Drabik S., *PPR i propaganda „wyzwolenia” na przykładzie woj. krakowskiego w latach 1945–1948* [w:] 8 maja 1945. Polska perspektywa, red. T. Bereza, P. Chmielowiec, P. Fornal, Rzeszów–Warszawa 2023.
- Dudek A., Zblewski Z., *Utopia nad Wisłą. Historia Peerelu*, Warszawa 2024.
- Dymek B., *PZPR 1948–1954*, Warszawa 1989.
- Dymek B., *Z dziejów PZPR w latach 1956–1970*, Warszawa 1987.
- Eisler J., *Czterdzieści pięć lat, które wstrząsnęły Polską. Historia polityczna 1944–1989*, Warszawa 2018.
- Friszke A., *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003.
- Głowiński M., *Nowomowa po polsku*, Warszawa 1990.
- Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Krótki kurs*, Moskwa 1939.
- Iwanow N., *Komunizm po polsku. Historia komunizacji Polski widziana z Kremla*, Kraków 2017.
- Jastrzęb M., *Mozolna budowa absurdu. Działalność Wydziału Propagandy Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR 1949–1953*, Warszawa 1999.
- Karpiński J., *Słownik. Polska, komunizm, opozycja*, Londyn 1985.
- Karpiński J., *Ustrój komunistyczny w Polsce*, Londyn 1985.
- Karpiński J., *Wykres gorączki. Polska pod rządami komunistycznymi*, Lublin 2001.
- Kersten K., *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1948–1956*, Londyn 1993.
- Kersten K., *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Paryż 1986.
- Kierownictwo PZPR w czasie kryzysów 1956, 1970, 1980*, red. J. Eisler, A. Friszke, D. Stola, Warszawa 2000.
- Kołomejczyk N., *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza 1948–1986*, Warszawa 1988.
- Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, red. M. Kula, Warszawa 2001.
- Kozik Z., *PZPR w latach 1954–1957*, Warszawa 1982.
- Krok T., *Sprawa siatki wywiadowczej Napoleona Idzikowskiego (1954–1955) w propagandowym reportażu Wandy Odolskiej „Ostrowiecki proces”, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2023, nr 12.*
- Krysiak D., *Kreowanie powojennego mitu „pionierskiego” Polskiej Partii Robotniczej na Warmii i Mazurach w okresie PRL na przykładzie wspomnień działaczy partyjnych* [w:] Więcej niż partia. PZPR a polityka, gospodarka i społeczeństwo 1948–1990, red. A. Dziuba, B. Tracz, Katowice–Warszawa 2017.
- Kuisz J., *Propaganda bezprawia. O „popularyzowaniu prawa” w pierwszych latach Polski Ludowej*, Warszawa 2020.
- Kupiecki R., *Natchnienie milionów. Kult Józefa Stalina w Polsce 1944–1956*, Warszawa 1992.
- Ligarski S., *Cywilizacja komunizmu. Odmiana nadwiślańska 1944–1956*, Warszawa 2016.
- Machciewicz P., *Polski rok 1956*, Warszawa 1993.
- Main I., *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944–1989)*, Warszawa 2004.

Obraz „wroga” na zajęciach szkolenia partyjnego...

- Mazur M., *O człowieku tendencyjnym... Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, Lublin 2009.
- Oseka P., *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007.
- Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 2005.
- Paczkowski A., *Trzy twarze Józefa Światły. Przyczynek do historii komunizmu w Polsce*, Warszawa 2009.
- Partia – czołowy oddział klasy robotniczej i narodu*, Warszawa 1948 („Biblioteka Szkolenia Partyjnego”, nr 5).
- Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa 2016.
- Piecha-van Schagen B., „Dzień Górnika” i „Dzień Hutnika”. Uroczystości branżowe w przemyśle ciężkim jako rytuały zastępcze świąt religijnych [w:] *Więcej niż partia. PZPR a polityka, gospodarka i społeczeństwo 1948–1990*, red. A. Dziuba, B. Tracz, Katowice–Warszawa 2017.
- Propaganda PRL. Wybrane problemy*, red. P. Semków, Gdańsk 2004.
- Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, red. M. Kula, Warszawa 2001.
- Sowa A.L., *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011.
- Spatek R., *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa–Poznań 2014.
- Statut PZPR*, Warszawa 1950.
- Terlecki R., *Polska w niewoli 1945–1989. Historia sowieckiej kolonii*, Kraków 2015.
- Trembicka K., *Wrogowie w myśli politycznej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Lublin 2013.
- Węglewicz W., *Chór Aleksandrowa jako narzędzie propagandy sowieckiej (na przykładzie tournée po Polsce w latach 1946 i 1951)*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2023, nr 12.
- Więcej niż partia. PZPR a polityka, gospodarka i społeczeństwo 1948–1990*, red. A. Dziuba, B. Tracz, Katowice–Warszawa 2017.
- Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*, red. K. Rokicki, R. Spatek, Warszawa 2011.
- Zaremba M., *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm – nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001.
- Zinowiew A., *Homo sovieticus*, tłum. S. Deja, Warszawa 1987.

SEBASTIAN DRABIK – doktor nauk humanistycznych, historyk, były pracownik Oddziału IPN w Krakowie (2011–2017), zajmuje się badaniem historii PZPR i ruchu komunistycznego w Polsce. Autor publikacji: *Elita polityczna krakowskiej PZPR w latach 1956–1975*, Kraków 2013; *Krakowska organizacja PZPR 1948–1990. Struktury, członkowie, działalność*, Kraków 2021. Publikował m.in. w następujących periodykach: „Studia Polityczne” ISP PAN, „Dzieje Najnowsze”, „Pamięć i Sprawiedliwość”, „Aparat Represji w Polsce Ludowej”, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja”.

SEBASTIAN DRABIK – Dr. in Humanities, historian, former employee of the Institute of National Remembrance Branch in Cracow (2011–2017), he researches the history of the Polish United Workers' Party and the Communist movement in Poland. Author of the books: *Elita polityczna krakowskiej PZPR w latach 1956–1975* [The Political Elite of the Cracow PUWP Between 1956 and 1975], Cracow: Avalon, 2013; *Krakowska organizacja PZPR 1948–1990. Struktury, członkowie, działalność* [Cracow Organization of the Polish United Workers' Party 1948–1990: Structures, Members, Activities], Cracow: Instytut Pamięci Narodowej, 2021. He has published, among others, in the following periodicals: *Studia Polityczne* of the Institute of Political Studies of the Polish Academy of Sciences, *Dzieje Najnowsze*, *Pamięć i Sprawiedliwość*, *Aparat Represji w Polsce Ludowej*, and *Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja*.